

ՄԱՌԻՔԱՆԳԱՆ ԲԱԶՄԱՎԻՊԻ

ՆՈՐ ՀԱՐՑՄՈՒՆԳ

1. ԹՈՒՈՑ ԳԱՂՏՆԻԳ ՄԷ

Առանձնական նամակէ մը « Տարւոյս Սոթհանգրակի հարցմանց մէջ կարդացի շատ մը բաներ՝ որոնց պատասխան տալիս իմ գիտութեանէս ու հասակէս ալ վեր էիմ, և եթէ ամենեւեւ ծօրէմ կ'ուզէք ըսնա՝ ամենց տրուած պատասխաններն ալ իմ ըմբռնողութեան վեր էիմ զիսէք որչափ փափաքելի և սթափական է (որպէս զի չընես տեսակ մը պարծենկոտութեան միւթ է)՝ դպրոցականի մը՝ իւր սովորած չափիմ մէջ՝ կնքիւմներ լուծել, դժուարութեանց յաղթող երեւել, և . . . Սոթհանգրակի մրցամակներէն մէկը կորզել՝ լուծելով օրինակ իմն (որպէս զի իմ սիրած միւթիս մեծեցընեմ)՝ թուարանական կամ գրահաշուական կամ երկրաչափական առաջալի մը . . . » : — Պոտիս. Ազնիւ պատանի, զիջանելով փափաքանալով՝ Սոթհանգրակն այս ամգամ հետեւեալ առաջալիք կ'ընէ յատկապէս քնդի և քո համատիրոց համար, և քաջագոյն լուծողին կը խոստանայ դպրոցականի մը յարմարագոյն լատգոյն մրցանակը : — Գլխին, պարտնիկ, թէ թիւերն ալ (որ ստոյգ գիտութեանց հիմունք կը համարուիմ) ունին իրենց խաբէական հմարքները, որով արտաքին երեւութի մերքեւ կրնան երբեմն ստույթիւն կամ սխալ՝ հշմարտութիւն կամ ուղիղ կեղծել և այնպէս ալ որեւիցեք ծախել . . . Իսկ քո շանքը պիտի լինի այդ արտաքին քող մէկդի առնուլ և սխալ մէջտեղ հանել : Օրինակ իմն, զիտես դուք ի հարկէ, որ

Դրմայ լինել . . . $a > b$
 Հետեւաբար . . . $a = b + c$
 Հետեւաբար . . . $a = b - c$
 Եւ թէ . . . $(a - b) (a - c) = c (a - b)$
 Ուստի . . . $a^2 - ab - ab + b^2 = ac - bc$
 Իսկ փոխադրելով. $a^2 - ab - ac = ab - b^2 - bc$
 Ամփոփելով. . . $a (a - b - c) = b (a - b - c)$

Ջնշեղ Ռաւասար արտադրելներմ երկու կողմէն, կը մնամ $a = b$:

Արդ, իմնպէս կարելի է որ a հաւասար լինի b թիւ, քանի որ զիտենք թէ $a > b$: Ուրեմն սխալը յայտնի է, քայց վերոյգրեալ գործողութիւնն ալ ուղիղ երեւոյթ մ'ուծի : Ուրեմն իմն բանի մէջ է այդ գործողութեան զադուսնը, և իմնպէս կրնան դուք ապացուցանել որ a չէ հաւասար b : . . . Յուսամ որ վարժապետիդ պիտի չդիմես լուծելու համար :

ԹՈՒՄՈՒՐ

ԳԵՂԵՑԿԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

(Շար. տես յէջ 352)

ՊՐԱԿՐ

ԵՆԹԱԿԱՑԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍՏՈՒԹԻՒՆ ԳԵՂԵՑԿԱՆ

ԳԼՈՒԽ Բ

Ձգայարանական և զգայական գեղեցիկն աստիճանաւորումը. — Եսակամ, Եսայլական և այլական զգացումը. — Թելադրութեանց (Suggestion) ազդեցութիւնը. — Դմացական կամ մտային երեւոյթք. — Ինդուտայել, Կէօթէ, Ֆուքէ. — Բարձրագոյն աստիճան գեղեցիկն ըմբռնում խտալը. — Մտքին երկմաթիւն սլացք ու գծեմաքարէ գեղեւումը :

Ա. — Եթէ բաական ուժային շղային հոսանք մը զգայարանաց ստորին գոտային մէջ յատակ և կենդանի պատկերներու վերածուել յետոյ՝ իւր կորովին մէկ մասը տակաւին անովժար կը պահէ, հետզհետէ կը յառաջէ գէպի մատայնոյն գոտին, զգացումը կը յուզէ, և այնու աւելի բարձր և ազնիւ գեղեցիկ մը կը գոյանայ քան զայն որ պարզապէս զգայարանաց մէջ առանձնափակ է, և

գայն գգացական (*sentimental*) գեղեցիկ կ'ա-
նուանենք : Բայց վերապէս գգացական ու
զգայարանական (*sensuel*) գեղեցիկին մէջ որոշ
սահմանագիծ մը չկայ, որովհետեւ ըղեղն
այ բացարձակ սահման մը չունի գգացմանց
(*sentiment*) և զգալեաց (*sens*) գոտւոյն մի-
ջեւ : Անշմարելի շարունակ վերելք մ'է,
բայց երկրորդը առաջինէն աւելի կատարեալ
է, որովհետեւ առաջինոյն ամբողջ տարերքը
բովանդակելէ զատ՝ պատկերին աշխուժու-
թեան վրայ կը յաւելու նաեւ յուզմանց հո-
ծութենէն և խանդաղատանաց փափկութենէն
յառաջ եկած բոլոր հեշտութիւնը :

Բ. — Զգացական գեղեցիկին դասակար-
գութիւնը ալ կը ծագին զգայարանաց դասա-
կարգութեան զգացմանց դասակարգութեան
հետ բազմադրուելէն : Առաջնոց վրայ արդէն
խօսեցանք : Զգացմանց գաղտնի ստորնագոյն
դասը կը դրուեն՝ իրբեւ ամենէն նախնական
և իրբեւ ստորնագոյն էակաց և գերադաս
էակներու հոգեկազմութեան (*psychogénie*)
առաջին երեւութից հետ ամենէն աւելի հա-
տարակորոշ, ամենազօռն ետական (*égoviste*)
զգացմունք յետոյ եսայականք (*ego-altruistes*),
վերջապէս այլականք (*altruistes*) որը
ամենէն վերջ ու անշահախնդիրներն են : Բազ-
մատեցէք ինքզինք իր ամէն ջանից նպատակ
ըրած անձնապաշտ ետականը, գողար սիրա-
զօղ ամուլից հետ որոց զմայլախառն զգուանք
աղբիւր են այնչափ քնքուշ գորովալի զգաց-
մանց, և տեսէք դարձեալ՝ որչափ վեր է
ասկէ ալ անբաւ հեռաւորութեամբ ինքզինքը
մարդկութեան կամ զազափաբի մը նուիրած
անձնագոր նահատակը : Այլ եւս զգացմունք՝
որոց քնքշանք իրենց անսահմանելի ըլլալէն
կ'աւելնան՝ կ'ազգային մեզ արտաքին տեսա-
բաններէն, զոր և վիրիլիտոս այնչափ խան-
դիւ կը բացատրէ ըսելով «*Sunt lacrymae*
rerum» «*են արտասուք իրաց*», Մի և
նոյն զգացումն ունինք գեանաքարչ գեռուն
մը և երկասլաց թռչունը տեսնելով, կամ
անզօր զգմանի մը որ սոսա անդ կը կառչի
և օդասլաց հոգմածածան շամբը, Համակրանք
և հակակրութիւն, ատելութիւն և մանաւանդ
սէր գրեթէ բոլորն ալ զգալեաց այսպիսի
խորհրդաւոր թելադրութեանց (*suggestion*)

արդեւնք են, դէմքի և մարմնոյ դժերն, հան-
դերձից պոյնն ու տարազը, ձայնին (*timbre*)
կնիքը, մետաքսեայ մորթին և շնայն մեղմու-
թիւնն ու բոլոր, կողկին, տանթելներուն,
ձեռնոցին և ժապաւեններուն նրբութիւնը և
տեսալը, զոհարեղէնք և ծաղիկը, ու հազար
ու մէկ անոր նման ամենազօր պուշնաբեայք
մեզ պարտեի կամ ատելի կ'ընծային անձ մը :

Տարակցա չկայ որ այս ամէնը յարաբե-
րական են և անոնց ազդեցութիւնը կը տար-
բերի ըստ անձանց և ըստ իւրաքանչիւր բա-
րոյական կազմին : Արդարեւ բոլոր այսօրե-
նակ յուզմունք կանխադրյալ տարերաց կը
պատահին, անոնց հետ կը բաղդատուին և
կը չափուին և անոնցմէ կ'ընդունին իրենց
համեմատական արժանիքը որ երբեմն՝ ինչ-
պէս ըսինք՝ պրական են և հաճոյք կը պաա-
ճառեն, երբեմն բացասական և ցաւ : Զգաց-
ման գեղեցիկին հետ խառնելու է նաեւ չա-
փակցութիւնը, ներդաշնակութիւնը, հակա-
դրութիւնները :

Գ. — Տպաւորութեանց հոգեկան երեւու-
թից բնական և յեղաշրջական գասաւորու-
թեան մէջ՝ մտային կամ իմացական երեւոյթը
երրորդ կարգը կը զրուեն : Արդարեւ երրորդ
տպաւորութիւն մը զգայարանաց և զգացմանց
դատիէն անցնելով և հոն թողլով զինք կազ-
մող առարկայական տարերաց միծաղոյն մասը՝
ոչ չափապանց յայտնի պատկերներու ոչ ծայ-
րայեղ յուզմանց մէջ սպաւեցան, բարձրա-
գոյն խառն մը կը հասնի և հոն մտային գե-
ղեցիկը կը պոյսցնէ :

Սակայն միշտ անհրաժեշտ է պատկերը,
վասն զի առանց անոր ծառնօթութիւն մը միայն
կ'աւենանք՝ որ գեղեցիկին հետ հեռաւոր աղերս
մը միայն կրնայ ունենալ :

Դ. — Մտային գեղեցիկին տպաւորութիւնը
ալ պիտի աստիճանաւորուին ուրեմն նախ ըստ
այն զգայարանական գեղեցիկին յորմէ ծագումն
առած են, և երկրորդ անոնցմէ ծնած մտա-
ծումներուն բնական կարգին : Արդ այս մտա-
ծումներէն ոմանք ամենապարզ և տարրա-
կան են, այնպէս որ՝ ոչ միայն վայրենին,
անմշակ մարդն ու փղան՝ այլ և կենդանիք
խիլ բոլորովին անմասն չեն անոնցմէ : Այլք
ջշղային գործարանաւորութեամբ աւելի բազ-

մակողմանի զարգացում մը կը պահանջեն և այլք՝ վերջապէս միայն սակաւաթիւ ընտրեալ ու զարգացեալ մտաց մտայնի են։ Նշանցէք սոցուն կամ վայրենւոյն հրճուանքը փայլուն ապակիներու կամ երկն երկին կերպաններու առջեւ, կամ երբ խաղախիբի մը գաղտնի զսպանակը յաղորդի ցանկելու։ Գիտեցէք տանս տիկնոջ մը հանգոյճը՝ որ իւր արահին մէջ չափակցութեամբ գետեղեց կարասիքը, և անկէ հետզհետէ բարձրացէջ մաթեմատիքական բարձր խնդրոց լուծման կամ այծմու գիտութեանց վեմ մ հայեցողութիւններուն ազգած հանգիւնի, քանզի անոնց ամենաւնի մէջ ալ ճշմարտութիւնէ զատ գեղեցիկն ալ կը գտնուի ամէն անգամ որ զգայարանը ալ իրենց բաժինն ունին իրաց անմիջական ըմբռնման մէջ կամ անոնց լուսաւոր և արուեստական արտադրութեամբ ներկայացման մէջ։

Ե. — Այսպիսի մտաւորական նուբբ խընդուլիւններ ստուղ խոկմանց մէջ կան նաեւ որ մեզ թելադրուած են անուղղակի և խոր հրողաւոր ճամբայներով։ Խոկալու վարժ մտաց մէջ ջնջին բան մը երբեմն անակնկալ աշխարհ մը կը յարուցանէ, մացառի մը տեսքը Ռիդատայէի հուակաւոր պատկերին նախապաշափաբը կ'ընծայէ Պեթովէնի Սէնթօնի մը՝ կէօթիկ մեծ հողւոյն իմաստասիրական բարձր համադրութիւն (systeme) մը կը ներշնչէ, և գեներ բարձրացնելու համար ծով նետուած բրնձի պարկերու տեսքը Ֆուրիէրին կը թելադրէ իր յանդուգն ընկերաշտական դրութիւնը։ Մարդկային մտածութեան ամենէն բարձր հալածեանք իրենց մեծամեծ ուսումնական արդեանց հետ նորանոր հորիզոններ բանալով՝ սքանչալանց և գեղեցիկագիտական յազմանց նորանոր ասպարէզներ կը ծաւալեն։ Այսպիսիք են տիեզերական ձգողութիւնը, լալալատի տիեզերականութիւնը կամ Նեւտոնեան բարձրաթիւ հաշիւը։

Գեղեցիկ յստակ տրամախոհութեանց (rationalism) շարք մը ճշմարտապէս մտաւորական ներդրանիւթիւն մը կը կազմէ իրեն հետզհետէ ընդլայնող հայեցողութեամբք և հետեւանօք։ Քերթնութիւն մը մէջ իմաստին համեմատ անասութիւն ու զանազակաւոր յաշորութիւնք գեղեցիկութեան նոր աղբիւր մ'են։

Յուցուցէք ինձ ո՛ր և է իսխտ բացատրութեան մը դուրս ցայտող ճշմարտութիւն մը, ամպաւ մած գոլորշիներէ խզուած յայտնի ճշմարտութիւն մը, որ յաղթողաբար մանէ մտաց մէջ, անկէ վանլ մտքող կամ մասամբ իրական կամ կարծեցեալ միւս ճշմարտութիւններն, և կ'անհետանք գեղեցիկին և մտաւորական տգեղին զանազան բարդութիւնները։ Այսպիսիք են երկարատեւ մոլորութեան մը զարթօնք, բազմանկնիւն խրթին խնդրէ մը երկար մտայնութեամբ ելուցուած թագուն գեղեցիկը։ Այս դասուն կը պատկանին նուրանին, խայթող գեղեցիկը, զանազան գաղափարաց ընդհանրանէ ծագած կայծուածմանք իրենց համաձայնութեամբ ախորժեկ՝ այլք իրենց հակադրութեամբք զարթուցիլ, այսպիսիք են բառախաղը, նուրբ և սուր կատակը, նորանշան կերպով բացատրուած գաղափարներ, երկու առարկայից վայրկեանական կամ պատահական նամուկներէ ծագած փոխաբերութիւնք, և այն բիրտաւոր զարծուածներ՝ որ միշտ քիչ մը կը խայթեն մեր կանխակալ հին գաղափարութիւններն, այլ լիութիւն կը գոհացնին մեր անզուպ նորասիրութիւնը։

Զ. — Երբ ջղային հոսանք մը իրմէ մէկ մէկ մաս թողուլ հանդերձ զգալուց, զգացման և իմացականութեան, զեւտական զաւարտը է խաւային գերազոյն սառնակալ թափանցելու համար և զայն ընդունակ գտնէ, այն առեւն չորրորդ և աւելի աննիւթ կերպով կ'ըմբռնուի, հոն զոգցես տեսիլ մը կը դառնայ բոլորովին նոր՝ և զայն զրդացնող առարկային համեմատութեամբ՝ ենթակայաւ, կան բան մը կ'ըլլայ կերպով մը աննիւթ, իսպառ օգիտցեալ, ոչ եւս խօսք՝ այլ բան՝ այսինքն՝ ոչ եւս մեր միտքն իրականութեան եղանակաւորեալ, այլ իրականութիւնն այլափոխեալ և մեր մտքը նոր արարչութիւն մը զարձած։ Երբ այսպիսի տեսիլ մը զուտ ըմբռնման վիճակի մէջ մնայ, բնագիտական հայեցողութեանց կարգին կը պատկանի, բայց գեղեցիկագիտութեան կը պատկանի՝ երբոր առնոր մէջ առարկայական պատկերը կենդանի է և յազումը ջնքմ ու թրթռուն։ Զոր օրիւնակ, աւելի բարձր, աւելի զուտ, աւելի մեծ իտեալ մը, բայց իրական աշխարհէ վեր՝

գերմարկային խտէալ մը կ'ունենանք, որ այլ եւս ոչ գեղեցիկ է ոչ տղեղ, վասն զի զգալի չէ և այնու գեղեցկագիտութենէ խոյս կու տայ, երբոր ուսումնասիրենք ճգնակեցի մը կամ Նեւոսենի մը զՎատուած ըմբռնելը և Բայց քննեցէք հեթանոսական յունաստանի կամ հարաւային Եւրոպայի կրօնական ըմբռնումները. անուշահոտ խնկերով, նուագարանօք, պատկերներով, և ոսկեւուն գիպակօք, փալ-փլուն լապտերներով, հրաշագեղ մեհանաներու և հոյաշէն կաթողիկեայց մէջ և ահա կ'ունենանք գեղեցկագիտական խտէալը: Միլտոնի մէջ ուր որ կրօնական հրեշապակագետք կը խօսի և կը գործէ իրական ցառոց և անյուսութեան խթանէն ընդոստուցեալ՝ գեղեցկագիտական վեհմիկն խտէալը կ'ունենանք, միշտեւ այդ զգացումը այլ եւս չունինք երբ մեծ քերթողը բացարձակ բնագիտական խնդրօք կը պարագայի որչափ ալ վեհ ըլլան իր հայեցողութիւնները: Բայց Բնչպէս բազմաթիւնք այն զգացման առնչութիւնները զոր ունին մեր հետ աւարակայց, այն ներքին անծանօթ զսպանակներուն հետ՝ որ բոտ ինքեան անտարբեր իրի մը զրգամբ յանա-կրնկալս կը թրթռան, իմանալի արձանք Մեհմանի. այդ խորունկ անշափելի վիհերն լի երազոց բազմախուռն զունդերով, ճիլ պիտի պատմէ կրից անզուսպ յորձանքներուն աղբերքը, որ ոգեկան Մոլիսէսի մը ցուպին զարկին տակ յորդաբուխ կը ժայթքին: Ինչպէս կրնանք ըսել, զոր օրինակ, թէ ինչեւս այդչափ խոր կը զգածուինք վերջալուսոյ գանգակին հնչմամբ, կամ առկայծ վառարանին մէջ ռոտոտող կայծերէն: Ո՛ր անտեսանելի հայրենեաց կարօտով կը զգածուինք յանկարծ հեռաւոր անուշ նուագի մը հնչելուն կամ գահալիւծող ջուրց մոնչմամբ, կամ տերեւներուն սոսափունով. ինչ է զոր օրինակ ցօղաթում անուշահոտ վարդի մը մեզ սողած զմայլումը:

Բայց ըստ իս, խտէալին մեծութիւնը և ինչ որ զայն աւելի անմեկնելի կը հանգիստացրնէ իր յանդուգն վերելքն և մարդարեւ կան կանխատեսութիւնն է: Իրեն բնաբանն է «*excelsior*», զէպ ի բարձրագոյն, միշտ ի նոր յաղթանակ, և անոր շնորհիւ՝ բազմա-

դատմամբ կանխագոյն վեհակին՝ այսօր մարդ կիսաստուած մ'է: Խտէալը իրականին և գիտութեան սահմաններէն անդր կը թռչի, իւր այսօրուան անուրջը վաղուան իրականութիւնն է:

Երբեմն ալ նոյն աւինը, նոյն բոցը՝ բայց վայրունակ՝ անհեթեթ աշխարհներ կը լուսաւորէ, ահաբալու և կամ նողկալի, բայց ոչ զուրկ տեսակ մը իսկատեպ յանկուցմանէ, այսպիսիք են, ցնորական ճուճագը և վեշապը, խոր քարանձաք կորուսեալ մարդկութեան մը օսկրոտօք լցուած, Եղեկիէլեան տեսիլք, հրեշաւոր զուսպատիկերը, եղիպտական գաստակերտաց կամ զոթական կաթուն, զիկեայց զիւրեմաճիլ բուհնակը և քանի մը վայրենեաց անկերպարան աստուածութիւնք՝ այլանդակ բայց սոսկալի, վաւառտ այծա-մարդք և հսկայաձէւ Միփնսք անհունին մէջ խորտոջոյ նայուածքներով, արհաւիրաց սառուկութեամբ գեղեցկացած ուղեղութիւնք, փոխանակ լուսոյ՝ դժոխարձակ բոցերով հրաներկ խանդեր, ինչպէս են մեծին Եղեկիէլի քանի մը անհեթեթ նկարագրութիւնք, թարախալից արեւակէզ մարմնայ մը մէջէն արձակուած դժպիհն աղէխարչ անէծք, ամէն ալ մտածութեան մը կամ անյուսութեան մը մեծութեամբ խտէականացած, ամէնքը անծանօթին ծարաւի և կարօտ, անզոր մարդկութեան կազն ի կազ՝ բայց կորովի ոստմունք կամ անկմունք և հեծեծանք:

Բ. ԹԵՐԶԵՆԸ

Շարայարեւի

